

В статье рассматриваются теоретические основы социально-экономической эффективности образования.

In article theoretical bases of social and economic efficiency of formation are considered.

Сьогодні соціально-економічне значення освіти в цілому і професійної освіти зокрема, її роль в науково-технічному прогресі, духовному житті населення, в розвитку та якісному удосконаленню всієї економіки загально визнані.

Конкуренція країн в економічній сфері в сучасних умовах ринкового господарства зводиться до конкуренції у сфері науки та техніки і, як наслідок, до конкуренції у сфері підготовки і організації використання висококваліфікованих кадрів [4,с.3].

По мірі прискорення науково-технічного прогресу зв'язок між ним, рівнем освіти і кваліфікацією кадрового потенціалу країни стає все більш тісним. Це обумовлено наступними причинами. По-перше, потреба суспільства в конкурентному рівні освіти визначається досягненим рівнем і перспективами розвитку техніки та технологій. По-друге, без підвищення рівня освіти і кваліфікації кадрів у розв'язанні складних задач збільшення ефективності виробництва неможливі наукові відкриття та їх втілення у виробництво, а, як наслідок, і сам науково-технічний прогрес. По-третє, прискорення науково-технічного прогресу висуває особливі вимоги до профілю та

змісту освіти. Тоді як сучасні технології все в більшій мірі приймають комплексний характер, прискорюються темпи оновлення обладнання технологічних процесів, то для швидкої перекваліфікації знадобиться достатня загальноосвітня та загальнотеоретична підготовка кадрів. По-четверте, розвиток суспільства, науки і техніки потребує активізації і якісно нового рівня науково-дослідних робіт, відповідно високої кваліфікаційної підготовки дослідників та розроблювачів нових конкурентоспроможних технологій. По-п'яте, зміни, які безперервно відбуваються у виробництві, викликали необхідне, постійне навчання зайнятого населення. Високий же рівень освіти і кваліфікації дозволяє полегшити цей процес. Не менш важлива і перепідготовка незайнятого населення з метою зменшення структурного безробіття.

Таким чином, ефективність сучасного матеріального виробництва і науково-технічний прогрес знаходяться в прямій залежності поряд з іншими факторами від загального розвитку знань і кваліфікації робітників. В зв'язку з цим, виступаючи основною ланкою процесу відтворення сукупної робочої сили, система освіти грає все зростаючу роль в соціальному, економічному і науково-технічному розвитку країни [4, с.4].

Соціально-економічна ефективність освіти є об'єктом уваги науковців, починаючи з середини XX століття. На жаль, до сьогодні не вирішеною остаточно є проблема визначення сукупності чинників та умов, які посилюють її внесок у соціально-економічний розвиток країни.

У більшості проаналізованих нами праць окремо розглядаються проблеми фінансування, відсутності надійних індикаторів оцінки якості освіти, недосконалості нормативно-правової бази освіти, взаємодії з ринком праці, реформування та оновлення в цілому, інші аспекти розвитку системи освіти, які, на думку авторів, є перешкодою у прояві освітою своїх позитивних ефектів [5, с.58].

Із позицій забезпечення державного регулювання процесів реформування та розвитку освіти важливим є визначення методичних та практичних питань оцінки ефективності освітніх послуг. Слід зазначити, що складність визначення ефективності освітніх послуг зумовлена тим, що вони, по-перше, не завжди мають чітко матеріалізований ефект, по-друге, можуть проявлятися в опосередкованому вигляді в різноманітних сферах та протягом тривалого часу [2, с.216].

Стосовно загальних підходів щодо визначення критеріїв ефективності освітньої діяльності ми повністю погоджуємося з підходом І.С. Каленюк, яка пропонує розглядати її, по-перше, як з позиції економічної та соціально-економічної ефективності, по-друге, як внутрішню так і зовнішню ефективність, по-третє, при виділенні таких критеріїв, як економічність, продуктивність та результативність [7, с.250].

Зокрема, економічність характеризує витратну, ресурсну сторону ефективності, а витрати повинні мати мінімально можливі значення. Продуктивність – це співвідношення обсягів продукції або послуг з вельичиною витрат на їх виробництво, а результативність характеризується відповідністю витрат і досягнутих результатів конкретним цілям. При цьому, якщо при оцінці продуктивності увага концентрується на «окупаемости» витрат, то при аналізі результативності – скоріше на мірі

відповідності одержаних результатів певним потребам суспільства [7, с. 249].

З позиції вимірювання ефективність освіти є досить складною величиною, яка найчастіше досліджується у двох аспектах: внутрішньому і зовнішньому.

Дослідження внутрішньої ефективності освіти є передумовою аналізу її позитивних зовнішніх (макро- та мікроекономічних) проявів. О.В. Куклін вважає, що внутрішня ефективність визначається такими критеріями, як: відсів («фільтр»), повторне навчання, рівень успішності, співвідношення прийому та випуску, формальна та неформальна освіта населення [6, с. 192].

Суть теорії «фільтра» полягає в тім, що освіта трактується як засіб відбору. Оскільки передбачається, що більш обдаровані люди досягають у середньому більш високих рівнів освіти, то в процесі навчання відбувається мов би сортування учнів за рівнем їх здібностей. Природно, що при наймі працівників підприємці будуть використовувати інформацію про потенційну продуктивність працівника. Отже, рівень освіти виступає своєрідним сигналом для роботодавців про якість робочої сили потенційних працівників.

Отже, згідно з теорією «фільтра», диференціація освіти між працівниками свідчить про їх ділову якість, що дає необхідну інформацію роботодавцям при їх наймі на роботу.

Ми підтримуємо точку зору інших дослідників, які не згодні з основними положеннями цієї теорії. Так, економісти Р. Лейард і Дж. Псахаропулос вважають, що факти не підтверджують тих висновків, які випливають із теорії «фільтра». На їх думку, якби в якості «фільтра» використовувались атестати про освіту, то особи із закінченою освітою мали би більш високі норми віддачі, ніж особи з незакінченою освітою, однак насправді ці розходження є дуже незначними.

Якщо теорія відбору була правильною, то вплив освіти на заробітки повинен зменшуватися з віком, оскільки згодом підприємці на практиці оцінюють здібності працівників і можуть призначати заробітну плату відповідно до їх продуктивності, а не лише за рівнем освіти. На практиці ж розрив у заробітках у людей з різною освітою, але однаковими здібностями не тільки не скорочується, але, навпаки, збільшується із зростанням їх виробничого стажу [1, с. 19-20].

Щодо внутрішньої ефективності освіти, то ми підтримуємо точку зору Л. В. Козарезенко, який вважає, що внутрішня ефективність є категорією, яка відображає найбільш оптимальне співвідношення темпів змін параметрів системи, що забезпечує гармонійний розвиток, ефективність і стабільну якість роботи даної системи.

Параметрами слугують макроекономічні показники, які відображають організаційно-економічні, інституціональні та інші аспекти функціонування системи освіти України як елемента національної економіки, а саме: оцінка розвитку системи освіти України за показниками Світового банку та інших міжнародних організацій; рівень освіченості населення в Україні та його структура; регуляторна політика у сфері освіти; рівень фінансування освіти в цілому та за освітніми рівнями; частка валової доданої вартості освіти; частка освітніх послуг у загальному обсязі вироблених у країні послуг; вартість освітніх послуг; стан основних фондів освіти; рівень інвестування в освітню

сферу; кількість та мережа навчальних закладів; ступінь охоплення населення освітою; кадровий потенціал освіти; рівень оплати праці в освіті.

Від стану та рівня розвитку системи освіти залежить її зовнішня ефективність, тобто ступінь її позитивного впливу на різноманітні сфери суспільного життя. Тобто чим вищим є рівень розвитку освіти в країні, тим більшим є її зовнішній позитивний вплив на валовий внутрішній продукт, рівень доходів, структура та рівень кваліфікації робітничої сили, рівень соцієтальності (адаптованість до проживання в цьому суспільстві), рівень грамотності населення, зайнятість, безробіття тощо [5, с.59].

Ефективність освіти як будь-якого іншого соціального утворення визначається у двох площинах – щодо суспільного й особистісного життя. Безумовний їхній перетин і взаємозалежність, але виявилося доцільним розглядати їх як два складники, структуро-формуючі елементи однієї системи, в яких все ж таки є особливі, характерні риси.

Суспільний вимір ефективності освіти детермінується насамперед тим, що відокремлюється певним чином від державного, тобто інтереси суспільства й інтереси держави не завжди цілком збігаються, але можна розглядати освіту як певний інтегруючий чинник.

Ефективність освіти з боку держави насамперед можуть визначатися через рівень демократичності суспільства, а справжню демократичність суспільства, врешті-решт, визначає рівень самодосконалості громадян, їх здатність до самостійної й усвідомленої дії, в тому числі і раціонального, з погляду демократичності, формування владних структур різних рівнів у державі. Тому навчально-виховний процес в освітніх закладах, а також соціальне середовище в суспільстві загалом, мають бути максимально зорієнтовані на формування розвиненої, самодостатньої особистості [6, с.192-193].

Основні критерії та показники економічної ефективності освіти щодо суспільства й особистості знаходяться в різноманітних сферах людської діяльності, оскільки освіта в сучасному суспільстві визначає розвиток усіх галузей людської життєдіяльності.

Освіта покликана готувати фахівців з випередженням потреб практики, для того, щоб бути ефективною для суспільного добробуту. Якщо випускник будь-якого навчального закладу не дотягує до рівня, якого досягла практика, то в майбутньому він не зможе бути носієм суспільного прогресу. У світлі цього тимчасова економія на освіті не може бути виправдана нічим, адже це обертається на труднощі у виробництві та розвитку суспільства загалом, а значить заважає освіті виконувати власні соціально-економічні функції і зводить її до стану дисфункціональної системи. Потреби сучасного виробництва потребують виробництва переносу уваги з кваліфікації на компетентність під час підготовки фахівця з вищою освітою. Компетентність можна розглядати як своєрідну суму навичок, притаманних індивідові, який сполучає кваліфікацію в суворому сенсі цього слова, соціальні та поведінкові характеристики і здібність працювати у групі, ініціативність і здатність до ризику, здібність сприймати рішення, розраховувати їх можливі наслідки, нести за них відповідальність [3, с.16].

Загальновідомо, що визначальним чинником темпів соціально-економічного розвитку країни, як і будь-якої іншої держави, є якість послуг із загальноосвіт-

ньої та професійної освіти, доступних для пересічного громадянина. В системі освіти формується трудовий потенціал особистості, реалізація якого є рушійною силою розвитку суспільства, зростання рівня життя населення. Досягнення вищої якості професійної підготовки та вищого загальноосвітнього рівня економічно активного населення – важлива передумова отримання економікою країни глобальної конкурентної переваги на світовому рівні [8, с.15-16].

Нині ми є свідками загального зсуву парадигми в організації та функціонуванні системи освіти. Оскільки більшість дебатів щодо вищої освіти зосереджується на таких питаннях, як структура закладів та управління ними, надлишок студентів, гарантії якості знань, маркетингізація і продаж освітніх послуг тощо, освітні (академічні) цінності залишаються осторонь, а основні принципи того, «що прийнятно, а що неприйнятно» відійшли в бік. Ризик розмиття глибинних освітніх цінностей не є лише «академічним питанням», оскільки не реагування на неправду в освітніх справах та управлінні може призвести до підривання статусу та ролі вищої освіти в демократичному суспільстві. Таким чином ефективність освіти з боку суспільства має визначатися не лише економічними чинниками, а й передусім морально-етичними, що повинні діяти й у економічній сфері освіти [6, с.193].

Список використаних джерел

1. Антонюк В. П. Формування та використання людського капіталу в Україні: соціально-економічна оцінка та забезпечення розвитку: Монографія / НАН України Ін-т економіки пром-сті. – Донецьк, 2007. – 348 с.
2. Антошкіна Л. І. Економіка вищої освіти: тенденції та перспективи реформування: Монографія / Наук. ред. і вступ. ст. Бондар І. К. – К.: ВД Корпорація, 2005. – 368 с.
3. Астахова Е.В. Трансформація соціальних функцій вищого образования в современных условиях / ХГИ «НУА». – Х., 1999. – 75 с.
4. Балыхин Г. А. Управление развитием образования [Текст] : организационно-экон. аспект / Г.А.Балыхин. - М. : ЗАО «Издательство» Экономика», 2003. - 428 с.
5. Козарезенко Л. В. Соціально-економічна нормаль як індикатор внутрішньої ефективності освітньої сфери України // Актуальні пр облєми економіки. – 2009. - №7 (97). – С. 58-62.
6. Куклін О. В. Економічні аспекти вищої освіти [Текст] – К.: Знання України, 2008. – 331 с.
7. Освіта в економічному вимірі: потенціал та механізм розвитку [Текст] / І. С. Каленюк ; Інститут вищої освіти АПН. - К. : ТОВ «Кадри», 2001. - 326 с.
8. Сердюк В. Р., Заюков І. В. Сучасні підходи до професійної підготовки економічно активного населення як складової інноваційного розвитку економіки України [Текст] : монографія / В. Р. Сердюк, І. В. Заюков ; Вінницький національний технічний ун-т. - Вінниця : Універсум, 2007. - 177 с.